

QARABAĞA ZİYALI TÖHFƏSİ

Nailə ananın söylədikləri. Qubadlı bölgəsi: etnoqrafiya, folklor, dil örnəkləri. Bakı, “Elm və təhsil”, 2020, 392 səh. (Qeydə alan, tərtib edən, ön söz, lüğət, izah və qeydlərin müəllifi: Etibar Talıblı)

Folklor xalqın keçdiyi keşməkeşli yola, onun tarixinə, milli-mənəvi yaddaşına işıq saçıran, cəmiyyəti gələcəyə qanadlandıran, insanlığa ruh verən bir qaynaqdır. Folklor mədəniyyəti daim yaradıcılıq içərisində olduğundan hər an dəyişən və dəyişə-dəyişə özünü qoruyan bir sistemdir. Milli düşüncənin aparıcı mənbəyi olan xalq ədəbiyyatı mənəvi-əxlaqi dəyərlərimizi yaşadan və gələcək nəsillərə ötürən, ruhumuzu daim alovlandıran mənbədir. Türk düşüncə adamı Cəmil Meriçin sözləri ilə desək, “İstiqbal xalq ədəbiyyatıdır”.

Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı örnəkləri nə qədər toplanılıb nəşr edilərsə də, yenə də yazıya alınmamış yüzlərlə sənət inciləri hafizələrdə yaşamaqdadır. Bu örnəkləri qayğı ilə toplamaq hər bir ziyalının, xüsusilə filoloqların müqəddəs və şərəfli vəzifəsidir. Son dövrlər çap olunmuş folklor topluları arasında Bakı Dövlət Universitetinin dosenti Etibar Talıblının tərtib etdiyi, “Elm və təhsil” nəşriyyatı tərəfindən çap edilmiş “Nailə ananın söylədikləri (Qubadlı bölgəsi: etnoqrafiya, folklor və dil örnəkləri)” kitabı xüsusi yer tutur. Kitabın elmi redaktoru BDU-nun Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı kafedrasının müdiri, professor Səhər Orucovadır.

Bu toplunun özünəməxsusluğu, bir tərəfdən bütün örnəklərin yalnız bir söyləyicinin ifasında yazıya alınması ilə, digər bir tərəfdən folklor nümunələri ilə yanaşı, etnoqrafiya və dil materiallarını da ehtiva etməsi ilə birbaşa bağlıdır. Kitab bir söyləyicinin repertuarı əsasında hazırlanmışdır, onu söyləyici kitabı da adlandırmaq olar. Etiraf edək ki, bir şəxsin dilindən söylənmiş olan, həm janr tərkibinə, həm də həcminə görə zəngin materialın bir kitabda təqdimi az təsadüf edilən elmi-mədəni hadisələrdəndir. Folklor bütün hallarda söyləyici faktoru ilə bağlıdır və hər bir toplayıcı folklorşünas bütün hallarda söyləyici ilə işləyir. Söyləyici ilə işləmək folklorşünasdan məsuliyyət, diqqət və səbir tələb edir, nəticəsi isə zəngin və çoxcəhətli material olur. Toplayıcı-dinləyici sanki söyləyicinin tərəf-müqabilinə çevrilir və onları ilk növbədə ortaq dəyərlər birləşdirir. E.Talıblı kitabda təqdim olunan mətnlərin 2015-2019-cu illərdə söyləyici Nailə İmanlıdan yazıya alındığını bildirir.

Xalq ədəbiyyatı, etnoqrafiya və dil örnəklərini əhatə edən bu dəyərli kitaba toplayıcı-tərtibçi “Folklor – milli yola düşən işıq və o yolun özüdür” adlı geniş ön söz yazmışdır. O, ön sözdə söyləyici haqqında, mətnlərin necə yazıya alınması haqqında ətraflı məlumat vermiş; əldə edilən materialları elmi-nəzəri baxımdan ümumiləşmiş şəkildə dəyərləndirmişdir. Ön söz aşağıdakı ayrı-ayrı bölümlərdən ibarətdir: 1. “Söyləyici portreti yaxud Qayalının nağıl gecələrindən Nailə ananın dəyirmi masasına”; 2. “Milli folklor və etnoqrafiyanın Qubadlı layı”; 3. “Atalar sözü – sözlərin gözü”; 4. “Dilin yaddaşı: xalq deyimləri və dialekt sözləri haqqında”; 5. “Dağların harayı: bayatı fəryadı”. Ön sözdə bölgənin folklor mühiti və söyləyicinin repertuarının formalaşması, folklor söyləyiciliyi ənənəsi və varislik kontekstində söyləyicinin portretinin yaradılması – onun həyatı, dünyagörüşü, xarakteri haqqında ətraflı danışılması təqdir ediləsi yanaşmadır. Fikrimizcə, söyləyici haqqında dolğun məlumatın olması folklor mətnlərinin praqmatik mövqedən araşdırılması işinə yardımçı ola bilər. Ön söz müəllifinin atalar sözü və məsəllərə, xalq deyimlərinə, bayatılara xüsusi diqqət ayırması onların kitabdakı materialların arasında geniş yer tutması ilə bağlıdır. E.Talıblı ön sözdə folklorşünaslığımız üçün aktual olan bir sıra problemlərə, məsələn: çağdaş dövrdə atalar sözü və məsəllərin variantlaşması; xalq frazeologiyasının qaynaqları, semantikasi, kontekstuallığı; xalq bayatılarının regional təzahür özünəməxsusluğu və s. məsələlərə toxunmuş, bir çox maraqlı nəzəri mülahizələr irəli sürmüşdür.

Kitabda əks olunmuş mətnləri üç qismə ayırmaq olar: etnoqrafik mətnlər, folklor mətnləri və dil örnəkləri. Etnoqrafiyaya aid bölümdə müxtəlif xalq mərasimlərinə aid materiallar verilmişdir. Xıdır Nəbi mərasiminin izlərinə, Novruz, toy, yas mərasimlərinin keçirilməsinə aid mətnlər Qubadlı bölgəsinin etnoqrafik mənzərəsini canlandırmaq üçün zəngin informasiya verir. Bunların arasında Novruz adət və inancları, falları, oyunları ilə əlaqədar maraqlı mətnlər vardır. Xalq mətbəxi, yaylaq xatirələri barədə mətnlər də kitabın maraq doğuran hissələrdəndir.

Folklor bölümündə əks olunan mətnlər janr baxımından əhatəliliyi ilə seçilir. Kitabda əfsanə, rəvayət, nağıl, lətifə, bayatı, atalar sözü, məsəl və s. janrlara

aid çoxsaylı regional folklor örnəkləri yer alır. Ümumilikdə götürdükdə, onların arasında müxtəlif illərdə toplanıb nəşr olunmuş mətnlərin az və ya çox dərəcədə fərqli variantları da, ilk dəfə qeydə alınmış orijinal folklor mətnləri də vardır. Kitabda təqdim olunan nağıllardan biri sehrlı nağıldır (“Mələk və Qaraquşun nağılı”). Digərləri didaktik məzmunlu məişət nağıllarıdır. Epik folklor janrlarından lətifə və rəvayətlər də topluda mühüm yer tutur. Lətifələrin arasında xalq həyatı və məişətinin, müxtəlif insani münasibətlərin xalq gülüşü ilə dəyərləndirildiyi, janrın struktur tələblərinə uyğun yaradılmış nümunələr az deyil. “Səni yandırmasın, məni yandırmaz”, “Anam qoymadı” və s. lətifə janrının orijinal regional örnəkləridir. Rəvayətlərin arasında gəlin-qaynana münasibətlərinə həsr olunmuş yumoristik məzmunlu örnəklər üstünlük təşkil edir. Bu bir daha söyləyicinin kişi, yaxud qadın olmasının onun repertuarının, müraciət etdiyi mövzuların (bir sözlə, onun maraq dairəsinin) formalaşmasına təsir göstərməsi fikrini təsdiq edir.

Kitabda əks olunmuş janrların arasında atalar sözü və məsəllər xüsusi yer tutur. Məlum olduğu kimi, bu janra aid nümunələrin qeydə alınmasının öz çətinlikləri vardır. Aydın olur ki, söyləyici Nailə İmanlı nitqində, başqa sözlə, repertuarında xalq aforizmlərini çox işlədir. Toplayıcı E.Talıblı kitabın ön sözündə bunu xüsusi qeyd edir: “Ən əsası isə onun atalar sözü və məsəlləri, xalq deyimlərini – müxtəlif frazeoloji ifadələri gözəl bilməsi və nitqində çox işlətməsidir”. Ön sözdən o da aydın olur ki, tərtibçi qeydə aldığı pəremilərin təxminən yarısını kitaba daxil etməmişdir. Əsas atalar sözü toplularında çap olunmuş məşhur nümunələri kənarında saxlamağa çalışmışdır. Lakin burada nə az, nə çox, mindən çox pəremik vahid nəşr olunmuşdur. E.Talıblı özü onları belə qruplaşdırır: “1. Xalq arasında məşhur və məlum olsa da, əsas toplulara düşməyənlər; 2. Məlum atalar sözü və məsəllərin fərqli ekvivalentləri yaxud variantları; 3. Regional-lokal səciyyəli orijinal örnəklər”. Onlardan bəzi örnəklər veririk: “Təzə süpürgə yaxşı süpürər”; “Həvəs gedər, gələr, nəfəs gedər, gəlməz”; “Axşam bəzəyi – yar bəzəyi, Səhər bəzəyi – çöl bəzəyi”; “Adam tamahına tüt deyər”; “Çox fət iş görüb, hələ bir bərəkalla da isdiyir”; “Aşığa söz dəyməz, çirkinə göz”, “Əyağa dururam başıma vırır, otururam əyaclarıma”, “Töş deyirəm, getmir, hoş deyirəm dayanmır” və s. Həmçinin çox məlum atalar sözü və məsəllərin (“Od yanmasa, tüstü çıxmaz”; “Qarğadan qırğı olmaz” və s.) maraqlı variantlarını qeyd etmək olar: “Yağ yanmasa, iyi çıxmaz”; “Qarğa nə vaxtdan qırğı olub?” və s. Bu nümunələr Azərbaycan pəremioloji fondunun zənginliyini və tükənməzliyini, onların gələcəkdə hələ uzun müddət toplanmalı olduğunu bir daha göstərir. İnanırıq ki, buradakı atalar sözü və məsəl örnəkləri janrın gələcəkdə geniş toplularının nəşrində istifadə ediləcəkdir.

Kitabdakı dil örnəkləri, yəni “İzahlı xalq deyimləri” başlığı ilə verilmiş xalq frazeologiyası nümunələri və onların izahları, eləcə də tərtib edilmiş dialekt sözlüyü “Nailə ananın söylədikləri” kitabının təkcə etnoqrafiya və folklorşünaslıq baxımından deyil, dilçilik (frazeologiya və dialektologiya) baxımından da əhəmiyyətli olduğunu göstərir. “İzahlı xalq deyimləri” bölümündə müəllif hər hansı bir deyimi canlı xalq danışığı dilində istifadə olunduğu formada təqdim etmiş, ardınca

onun semantikasını izah etmiş və ya kontekstini dəqiqləşdirmiş, daha sonra söyləyici nitqindən nümunə vermişdir. Məsələn: “**ağzında su ilinməməh** – ağzında söz qalmamaq, eşitdiyini dərhal söyləmək, söz saxlayan olmamaq: *Ağzında su ilinmir*”. Və ya: “**İsrafil zır düdüyün çalanda** – Bir işin alınmayacağına işarə edilir: *Bir alınmıyan işdi, deyir havaxt olıjey? Deyir İsrafil zır düdüyün çalanda*”. Yaxud: “**dədəboyu verməh** – cəzalandırmaq, qulaqburması vermək: *Bizə dədəboyu verirsen?*” 1300-dən çox frazeoloji ifadənin, 400-dən çox dialekt sözünün izahlı lüğət prinsipi ilə təqdimi onu göstərir ki, bu kitab sadəcə toplama və tərtib işinin deyil, həm də elmi araşdırıcılığın nəticəsi kimi meydana çıxmışdır. Buradakı regional ifadə və sözlərin bir çoxunun müvafiq lüğətlərə düşmədiyini də nəzərə alınmalıdır.

Qubadlı bölgəsinin folklor, etnoqrafiya və dil örnəklərini özündə ehtiva edən bu kitabın çapı Azərbaycanın əbədi və ayrılmaz hissəsi olan doğma Qarabağımızın, o cümlədən Qubadlının erməni işğalçılarından addım-addım azad olduğu günlərə təsadüf etmişdir. O, eyni zamanda ümummillə Qarabağ mücahdələsinə ziyalı töhfəsi kimi dəyərləndirilə bilər. Kitab Qarabağ uğrunda şəhidlik zirvəsinə yüksəlmiş igidlərimizin əziz xatirəsinə ithaf olunmuşdur. Biz də 44 günlük Vətən müharibəsində qəhrəmancasına həlak olmuş əsgər və zabitlərimizin ruhu qarşısında baş əyir və Uca Tanrıdan onlara rəhmət diləyirik. Doğma Qarabağımızın erməni qəsbkarlarından azad olunması münasibətilə xalqımızı təbrik edir, üçrəngli Azərbaycan bayrağının daha uca zirvələrdə dalğalanmasını arzu edirik. Kitabın ərsəyə gəlməsində böyük əziyyət çəkmiş həmkarımız folklorşünas alim Etibar Talıblını isə təbrik edir, ona yeni yaradıcılıq uğurları diləyirik.

*Məhəmməd MƏMMƏDOV,
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
BDU-nun Folklor kafedrasının dosenti*

